

Piotr Cichoracki

Związek Młodej Polski na Polesiu w latach 1937 -1939

Rocznik Lubelski 36, 93-113

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Związek Młodej Polski na Polesiu w latach 1937-1939

Okres po śmierci marszałka Piłsudskiego jest określany się jako czas „dekompozycji” obozu prorządowego. Jednym z symptomów, ale i przyczyn postępującej dezintegracji grupy odwołującej się do tradycji piłsudczykowskich, było powołanie w lutym 1937 r. Obozu Zjednoczenia Narodowego (OZN). Dokonany wówczas przez środowisko skupione wokół generalnego inspektora sił zbrojnych – marsz. E. Śmigłego-Rydza „zwrot na prawo” wyraził się przede wszystkim we wciągnięciu do współpracy radykalnych, prawicowych grup młodzieżowych. Dotąd aktywizowały się one najczęściej w – nie mającym statusu legalnego – Ruchu Narodowo-Radykalnym (RNR), określanym także umownie jako „ONR – Falanga”. Efektem porozumienia było powołanie 22 czerwca 1937 r. Związku Młodej Polski (ZMP) mającej być półoficjalną młodzieżową przybudówką Obozu. Jej kierownictwo zostało powierzone ludziom związanym z RNR, choć nie odgrywającym tam wówczas pierwszoplanowej roli. Geneza i dzieje tego krótkotrwałego aliansu ludzi należących do obozu sanacyjnego i grupy wywodzącej się z historycznie temuż obozowi wrogiej tradycji endeckiej jest obiektem zainteresowania historiografii od kilkudziesięciu lat. Badacze historii politycznej II RP zdają się koncentrować na wyjaśnianiu motywacji i poczynań członków elit kierowniczych obu środowisk¹. Analizie poddano również koncepcje formułowane w obrębie ZMP w pierwszym okresie jego istnienia². Tymczasem odczuwany jest deficyt ujęć zaistniałej sytuacji na poziomie regionalnym. Sukcesywne powstanie podobnych przyczynków, dotyczących oczywiście nie tylko struktur młodzieżowych, ale w ogóle działania obozu prorządowego w ostatnich latach pokojowego istnienia II RP, wydaje się pożądane. Umożliwi bowiem opracowanie – dotąd wszak nieistniejącej – syntezy dziejów ostatniej wielkiej sanacyjnej inicjatywy politycznej, jaką bez wątpienia był OZN³.

---

1 A. Dudek, G. Pytel, *Bolesław Piasecki. Próba biografii politycznej*, Londyn 1990, s. 73-80; T. Jędruszczak, *Piłsudzczy bez Piłsudskiego. Powstanie Obozu Zjednoczenia Narodowego w 1937 roku*, Warszawa 1963; s. 155-158; J. Mierzwa, *Pułkownik Adam Koc. Biografia polityczna*, Kraków 2006, s. 175-182; W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski. Okres 1914-1939*, Gdańsk 1990, t. II, s. 799-802; Sz. Rudnicki, *Obóz Narodowo-Radykalny. Geneza i działalność*, Warszawa 1985, s. 295-330.

2 J. Majchrowski, *Silni – zwarci – gotowi. Myśl polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego*, Warszawa 1985, s. 167-182.

3 Mimo tego, że i dziś przydatne, nie mogą tej roli spełnić fragmenty pracy T. Jędruszczaka, który starał się przedstawić dzieje OZN w pierwszym roku jego istnienia. Autor ów dysponował bardzo ograniczoną bazą źródłową w odniesieniu do sytuacji w wielu regionach kraju. Zob. T. Jędruszczak, *op. cit.*, s. 139-210. Możliwości jakie niosą badania nad regionalnymi strukturami obozu ilustrują prace powstałe w ciągu ostatnich kilkunastu lat. W różnym stopniu odnoszą się one do problemów struktur młodzieżowych Obozu, K.A. Boreczek, *Obóz Zjednoczenia Narodowego w województwie lubelskim*, „Res Historica”, 1998, t. 8, s. 83-106; E. Długajczyk, *Sanacja*

Dodać można, że mamy do czynienia z nierównomiernym rozpoznaniem dziejów politycznych poszczególnych regionów międzywojennej Polski. Polesie należy do tych najmniej pod tym względem zbadanych obszarów. Odnosi się to również do historii tamtejszego obozu sanacyjnego w latach 1935-1939⁴.

Kilka słów należy poświęcić wykorzystanej tu bazie źródłowej oraz cezurom wewnętrznym. Niestety nie odnaleziono żadnych świadectw osób zaangażowanych w tworzenie opisywanych struktur. Ze względu na minimalny materiał prasowy, związany ze śladową ilością egzemplarzy prasy poleskiej zachowanej w krajowych bibliotekach, musiano oprzeć się przede wszystkim na aktach wytworzonych przez miejscową administrację i wojsko. Dokumentacja ta, jakkolwiek w całości ma charakter sprawozdawczy, dzieli się jednak na dwie grupy. Akta powstałe w cyklu miesięcznym i kwartalnym w Urzędzie Wojewódzkim Poleskim (UWP) dają bardziej ogólny obraz wydarzeń, podany przy tym w dosyć oficjalnym tonie. Dokumentacja wytworzona natomiast przez Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr IX (SRI DOK IX) rejestruje wypadki dokładniej (tygodniowe meldunki sytuacyjne), w większym stopniu analizując ich genezę. Kilkuletnie dzieje ZMP dzielą się na dwa okresy. Pierwszy to czas pomiędzy czerwcem 1937 i kwietniem 1938, kiedy to w kierownictwie organizacji dominowali ludzie wywodzący się z środowiska RNR (ONR – Falangi). Drugi trwał od końca kwietnia 1938 r., kiedy to Związek opuściła grupa Rutkowskiego, aż do wybuchu wojny. Cezura wiosny 1938 r. została zastosowana również w niniejszym tekście.

Struktura ZMP w województwie poleskim miała być w świetle jednego z kwartalnych sprawozdań UWP montowana równoległe z komórkami Obozu⁵. Pierwsze informacje na temat organizacji zaczęły być rejestrowane przez władze w sierpniu. Do końca 1937 r. rozwój ZMP na Polesiu przebiegał z poważnymi oporami, chociaż można zaznaczyć, że sądząc z ustaleń historiografii region ten nie był jakoś szczególnie zapóźniony⁶. Początkowo Związek koncentrował się w stolicy województwa, a adresatem akcji werbunkowej była młodzież szkół średnich. W październiku 1937 r. w UWP oceniono, że prowadzono ją „bez powodzenia”⁷. Być może był to sąd przesadnie pesymistyczny, ponieważ jakąś grupę uczniów udało się pozyskać i to za jej właśnie pomocą prowadzono akcje kolportażowe⁸. Po pewnym, choć trudnym do jednoznacznego określenia czasie musiano jednak

śluska 1926-1939. Zarys dziejów politycznych, Katowice 1983, s. 316-356; G. Mazur, *Życie polityczne polskiego Lwowa 1918-1939*, Kraków 2007, s. 319-331; P. Olstowski, *Obóz pomajowy w województwie pomorskim w latach 1926-1939*, Warszawa 2008, s. 272-330; Idem, *Obóz Zjednoczenia Narodowego na terenie województwa pomorskiego. Zarys organizacji i działalności w pierwszym okresie istnienia (marzec 1937 – luty 1938)*, [w:] *Polska bez Marszałka. Dylematy piłsudczyków po 1935 r.*, red. M. Wołos, K. Kania, Toruń 2008, s. 291-316; Z. Zaporowski, *Powstanie i pierwszy okres działalności Obozu Zjednoczenia Narodowego w województwie lwowskim (luty-grudzień 1937)*, „Res Historica”, 1998, t. 8, s. 107-120.

4 T. Jędruszczak, *op. cit.*, s. 173.

5 Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Urząd Wojewódzki Poleski (dalej: UWP), sygn. 34, k. 19, Sprawozdanie z życia polskich związków społecznych za okres 1 IV – 20 IX 1937 z 18 X 1937.

6 W województwie lubelskim pierwsze informacje o ZMP odnoszą się do grudnia 1937 r. Zob. K.A. Boczczek, *op. cit.*, s. 100.

7 AAN, UWP, sygn. 28, k. 71, Sprawozdanie sytuacyjne nr 10 UWP za październik z 9 XI 1937.

8 AAN, Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Brześciu nad Bugiem (dalej: KWPPB), sygn. 8, k. 215, Meldunek sytuacyjny nr 53 KW PP w Brześciu z 25 X 1937.

zrezygnować z prowadzenia werbunku na terenie placówek oświatowych. Miejsce kuratorium wydało bowiem w tej sprawie jednoznaczny zakaz „nałożenia do jakiegokolwiek organizacji politycznej lub angażowania się w akcjach podejmowanych przez te organizacje”⁹. Pod koniec roku w samym Brześciu ZMP liczył ok. 150 członków oraz 50 uczestników „kursu kandydackiego”¹⁰. Przy czym do końca zimy 1937/1938 nie udało się organizacji wyjść poza Brześć¹¹.

Niekiedy opór wobec prób zakotwiczenia Związku w terenie przybierał zapewne zaskakującą dla aktywistów ZMP formę. Kiedy w listopadzie 1937 r. została – po kilkukrotnych nieudanych próbach – zorganizowane zebranie założycielskie w Prużanie, przybyły mówca przedstawił typowe tezy eksponujące konieczność walki z Żydami, która powinna dokonać się na drodze „rewolucyjnej”, a także postulujące obowiązek zjednoczenia się narodu polskiego. Reakcja kilkudziesięcioosobowej grupy słuchaczy, przede wszystkim urzędników, była negatywna. Najciekawsze jednak wydaje się to, że prelegentowi prócz braku etyki i „tendencji totalno-faszystowskich” zarzucono „nastawienie komunistyczne”, co było zapewne efektem jego radykalnej retoryki. Zarówno administracja jak i wojsko dostrzegaly, że raczej odrzucała ona, aniżeli przyciągała „starsze pokolenie”¹².

Tym niemniej na przełomie 1937/1938 zaczęły być zauważalne symptomy pewnego krzepnięcia ZMP. W grudniu 1937 r. pojawiły się po raz pierwszy ulotki wydawane na miejscu i sygnowane przez Okręg Poleski Związku¹³. Sądząc z danych na temat zebrań informacyjnych organizowanych w kraju przez poszczególne okręgi zimą 1938 r., na Polesiu powołano ich niewiele, ale były to wartości porównywalne z takimi okręgami jak lwowski czy łódzki¹⁴. Te ostatnie dysponowały zaś przecież teoretycznie większym potencjałem wynikającym choćby ze znacznie poważniejszego odsetka ludności polskiej. Pod koniec zimy 1937/1938 warszawska centrala uznała za możliwe powołanie w ramach Okręgu Poleskiego ZMP „milicji mundurowej i zorganizowanie wywiadu politycznego”¹⁵. W związku z kryzysem w stosunkach polsko-litewskich do jakiego doszło w marcu 1938 r. Związek prawdopodobnie po raz pierwszy wystąpił w większej sile na zewnątrz. W zwartej formacji wziął udział w pochodzie, jaki zorganizowano w Brześciu¹⁶. Już w kilka miesięcy po zainaugurowaniu działalności w poleskim ZMP pojawiła się idea wydawania własnego dziennika, subsydiowanego przez miejscowy OZN, a także centralę w Warszawie. Koncepcja była ambitna, zamierzono bowiem „ogarnięcie

9 AAN, UWP, sygn. 34, k. 35, Sprawozdanie UWP z życia polskich zrzeszeń społecznych za okres I X 1937 – 31 III 1938 z 23 IV 1938.

10 AAN, UWP, sygn. 28, k. 79, Sprawozdanie sytuacyjne nr 11 UWP za listopad z 9 XII 1937; *Ibidem*, k. 88, Sprawozdanie sytuacyjne nr 12 UWP za grudzień z 8 I 1938.

11 AAN, UWP, sygn. 30, k. 19, Sprawozdanie sytuacyjne nr 2 UWP za luty z 9 II 1938.

12 AAN, UWP, sygn. 28, k. 79, Sprawozdanie sytuacyjne nr 11 UWP za listopad z 9 XII 1937; Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr IX (dalej: SRI DOK IX), sygn. I.371.9/A.119, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 29 XI 1937; *Ibidem*, sygn. I.371.9/A.146, Meldunek agenta dla kierownika Ekspozytury Informacyjnej SRI DOK IX w Brześciu z 21 IX 1937.

13 AAN, UWP, sygn. 28, k. 88, Sprawozdanie sytuacyjne nr 12 UWP za grudzień z 8 I 1938.

14 *Szeregi związkowe rosną! 1768 członków ZMP*, „Akademik”, 1938, nr 9-10.

15 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.124, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 21 III 1938.

16 *Z Okręgu Poleskiego*, „Akademik”, 1938, nr 9-10.

swoimi wpływami całych północno-wschodnich połaci kraju¹⁷. Pismo miało nosić tytuł „Kurier Poleski”. Dziennik taki istotnie wychodził w Brześciu w końcu lat trzydziestych. Należy jednak pismo to traktować po prostu jako organ poleskiego OZN¹⁸. Ten swój status gazeta dobitnie potwierdziła w chwili secesji dokonanej przez Rutkowskiego. Jednoznaczne opowiedzenie się przeciw „buntownikom” wyraźnie wskazuje, że wpływ ZMP na pismo był niewielki i stanowił efekt jego funkcjonowania w obrębie Obozu. Nawet z perspektywy 1939 r. oceniano, że inicjatywy wydawnicze ZMP nie przynosiły rezultatu, zaznaczyć można jednak już z w tym miejscu, że podobne plany snuto do wybuchu wojny¹⁹. Mimo powyższych oznak ożywienia nadal była to jednak na Polesiu organizacja liczebnie słaba, zmuszona jeszcze wiosną 1938 r. do prowadzenia akcji bojkotu handlu żydowskiego przy pomocy płatnych „sympatyków”²⁰.

W świetle akt administracji zwraca uwagę, że w pierwszych miesiącach istnienia Związku brak było relacji pomiędzy nim a OZN²¹. W efekcie w UWP z niepokojem konstatowano, że nieistnienie podobnej więzi „usuwa Związek spod wpływu czynnika zrównoważonego i bardziej doświadczonego w metodach pracy społecznej”²². Wątpliwości były tym większe, że od razu skonstatowano silne nastawienie antyżydowskie nowej organizacji. W takiej formule było to nie na rękę władzom z dwóch powodów. Po pierwsze w maju 1937 r. Brześć stał się miejscem bardzo poważnych – ocenianych jako jedne z największych w drugiej połowie lat trzydziestych – zaburzeń antyżydowskich²³. W związku z tym administracja uznała, że pożądane jest uspokojenie relacji ludności chrześcijańskiej i żydowskiej, nie zaś podgrzewanie konfliktu pomiędzy nimi. Podobne uwarunkowania nie były zresztą jedynie specyfiką poleską²⁴. Po drugie zwracało uwagę uderzające podobieństwo treści kolportowanych przez ZMP z hasłami opozycyjnego SN²⁵. Było to groźne z punktu widzenia administracji, ponieważ zarówno Związek jak i SN adresowały swoją akcję do tych samych środowisk, np. młodzieży wyższych klas szkół średnich. W efekcie zbieżności przekazu propagandowego pojawiała się ta możliwość, że wysiłek organizacji cieszącej się patronatem władz zostanie zdyskontowany przez środowisko wybitnie opozycyjne. W związku z powyższym uznano, że akcja ZMP na Polesiu „idzie samopas”. Oczywiście nie było to stanem pożądanym przez władze skoro odbijało się negatywnie „na całości akcji OZN”²⁶.

17 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.119, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 6 XII 1937.

18 *Od Wydawnictwa*, „Kurier Poleski”, 1 IV 1938, nr 89.

19 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 6 z 10 II 1939; *Ibidem*, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 29 z 22 VII 1939.

20 CAW, SRI DOK IX, sygn. I 371.9/A.124, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 19 IV 1938.

21 AAN, UWP, sygn. 28, k. 71, Sprawozdanie sytuacyjne nr 10 UWP za październik z 9 XI 1937.

22 AAN, UWP, sygn. 34, k. 19, Sprawozdanie z życia polskich związków społecznych za okres 1 IV – 20 IX 1937 z 18 X 1937.

23 Na ten temat: P. Cichoracki, *Polesie nieidylliczne. Zaburzenia porządku publicznego w województwie poleskim w latach trzydziestych XX w.*, Łomianki 2007, s. 198–253; W. Śleszyński, *Zajścia antyżydowskie w Brześciu nad Bugiem 13 V 1937*, Białystok 2004.

24 Podobnie na pierwsze objawy działalności ZMP reagowała administracja na Śląsku, doświadczona zajściami antyżydowskimi w Bielsku. Zob. E. Długajczyk, *op. cit.*, s. 335.

25 AAN, UWP, sygn. 34, k. 19, Sprawozdanie z życia polskich związków społecznych za okres 1 IV – 20 IX 1937 z 18 X 1937.

26 AAN, UWP, sygn. 28, k. 63, Sprawozdanie sytuacyjne nr 9 UWP za wrzesień z 9 X 1937.

Pomimo zasygnalizowanego wstrzeźliwego stanowiska miejscowej administracji do form akcji antyżydowskiej prowadzonej przez ZMP, problem stosunku do Żydów wydaje się najważniejszym polem działania organizacji w kolejnych miesiącach. Było to wówczas charakterystyczne dla Związku także w innych częściach kraju²⁷. Symptomatyczne wydaje się zestawienie tych ulotek ZMP, które nadsyłało do kolportażu z Warszawy i pierwszych druków powstałych na miejscu. O ile pierwsze apelowały o walkę „z masonerią, komuną i żydostwem”, to drugie wzywały przede wszystkim do bojkotu żydowskiego handlu²⁸. Miało to zresztą pewien wymiar materialny, bowiem zapewne w związku z podobnym przekazem uzyskano obietnicę wsparcia finansowego miejscowego Związku ze strony polskich organizacji kupieckich i rzemieślniczych²⁹. Ostatnie tygodnie dominacji w ZMP elementu wywodzącego się z RNR zaznaczyły się na Polesiu formułowaniem planów wzmoczenia „akcji pikietowo-bojkotowej sklepów żydowskich”, połączonej z fotografowaniem chrześcijan kupujących u Żydów³⁰. Niemal natychmiast zostały one zrealizowane, a dodatkową formą napiętnowania korzystających z żydowskich placówek handlowych były „nekrologi” z ich nazwiskami, rozklejane w Brześciu. O radykalizmie postaw członków ZMP świadczy to, że wśród wymienionych znalazł się zarówno jeden z senatorów jak i urzędnicy oraz wojskowi z miejscowego garnizonu³¹. Można zaznaczyć, że miejscowe kierownictwo Związku podobne działania uznawało za wymuszone ustępstwo ze swojej strony³².

W oparciu o analizowany materiał trudno odpowiedzieć na pytanie w jakim zakresie specyfika Polesia wpływała na enuncjacje i praktykę działań ZMP. Istnieje ślad wskazujący na to, że była ona w jakiś sposób dostrzegana w ogólnopolskim kierownictwie Związku. W jego organie nawiązywano m.in. do sytuacji wytworzonej przez zajścia antyżydowskie, do jakich doszło w maju 1937 r. Podniesiono tam kwestię planu „żydowskiej kolonizacji Polesia”³³. Była ona również tematem organizacyjnych konwentykły na miejscu. Wplataną ją w kontekst jednej z największych bolączek tego regionu, jakim był bardzo duży obszar nieużytków. Jedyną drogą wyjścia z tej sytuacji wydawała się szeroko zakrojona akcja melioracji³⁴. Kolportowana była więc informacja o tym, że taki plan istotnie został opracowany, ale był to projekt żydowski mający na celu osadzanie Żydów na Polesiu. Wybitnie rolniczy charakter województwa powodował, że posługiwano się również hasłami przepro-

27 P. Olstowski, *Obóz pomajowy w województwie pomorskim ...*, s. 295-296.

28 AAN, UWP, sygn. 30, k. 19, Sprawozdanie sytuacyjne nr 2 UWP za luty z 9 II 1938.

29 W dokumentacji pojawia się nazwa „Związek Kupców i Rzemieślników Chrześcijańskich”. Zob. CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.124, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 21 III 1938.

30 CAW, SRI DOK IX, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 4 IV 1938.

31 Tekst „klepsydry” zaczynał się od słów: „Umarli dla Polski ci, co zradzali naród w walce o wolność gospodarczą”. Zob. AAN, KWPPB, sygn. 9, k. 319, Meldunek sytuacyjny nr 76 KW PP w Brześciu z 4 IV 1938; CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.124, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 11 IV 1938.

32 Ostatni kierownik Okręgu Poleskiego ZMP przed secesją grupy Rutkowskiego miał według wywiadu wojskowego w następujący sposób skomentować opisane zamierzenia: „Wypowiadając się w tej kwestii [...] wyraził zdanie, z skuteczniejsze od bojkotu byłoby bicie i akcja eksterminacyjna, czego niestety – ze względów zasadniczych – ZMP musi unikać”. Zob. CAW, SRI DOK IX, sygn. I 371.9/A.124, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 4 IV 1938.

33 *Rozwiązanie kwestii żydowskiej w Polsce*, „Młoda Polska”, 1937, nr 2.

34 J. Tomaszewski, *Z dziejów Polesia 1921-1939*, Warszawa 1963, s. 12, 39.

wadzenia parcelacji³⁵. Wpisywało się to zwłaszcza w radykalne koncepcje głoszone w obrębie ZMP w pierwszym, „falangistowskim” okresie jego istnienia³⁶.

Należy zadać pytanie o relacje z innymi, cieszącymi się uznaniem administracji organizacjami młodzieżowymi działającymi w województwie. Dotychczas czołową rolę odgrywały na tym terenie Związek Strzelecki (ZS) i Związek Młodzieży Wiejskiej (ZMW). Założenia pomysłodawców ZMP w tej kwestii nie wydają się w świetle historiografii jasne. Początkowo wyobrażano sobie, że Związek zgrupuje gros młodzieży, która opowiedziałaby się po stronie Obozu. Opór widoczny również na Polesiu zademonstrowany przez inne, wspierane dotąd przez władze organizacje młodzieżowe był prawdopodobnie dla administracji nieprzyjemnym zaskoczeniem. Przyznano, że zwłaszcza sceptycyzm ze strony ZMW „nie sprzyja rozwojowi OZN na terenie wiejskim”. Choć jednocześnie wydaje się, że problemu początkowo nie doceniono wyrażając uspakajające przekonanie, że „należy się spodziewać pertraktacji pomiędzy obu organizacjami”³⁷.

Po kilku miesiącach ukazał się w tej kwestii komunikat płynący z samego szczytu hierarchii Obozu. Bez wątplenia świadczył o wycofaniu się z pierwotnych zamierzeń wskazując na uelastycznienie politycznych patronów ZMP w obozie rządowym. W październiku 1937 r. A. Koc stwierdził na łamach prasy, że ZMP nie jest jedyną organizacją dla zwolenników OZN, ani też nie odgrywa nadrzędnej roli wobec innych młodzieżowych struktur³⁸. W kilka tygodni później wywiad wojskowy odnotował spotkania jakie miał inicjować w Brześciu Karol Neuhoff-Ley, określany jako „delegat ZMP z Warszawy”. Jego interlokutorami mieli być m.in. kierownicy ZS i ZMW na Polesiu. Sądząc z agenturalnego opisu takiego spotkania w Prużanie, odbytego z miejscowym komendantem ZS, działacze „konkurencyjnych” organizacji byli namawiani do popierania ZMP³⁹.

Trudno przypuszczać, aby doszło wówczas do porozumienia. Działo się tak tym bardziej, że delegat ZMP zdawał się nie doceniać przywiązania słuchaczy do wpajanych im przez lata zasad, z których jedną była niechęć do obozu narodowego. W rozmowie z prużańskim komendantem ZS – też przy osobach trzecich – miał on udowadniać, że „Marszałek Piłsudski jest Wielkim Człowiekiem, jednak Dmowski pierwszy podjął myśl wyzwolenia Polski i pierwszy słowa w czyn obrócił”⁴⁰. Sceptycznie oceniając szansę na ówczesne porozumienie należy brać również pod uwagę zdecydowanie „antyozonowe” stanowisko zajęte przez ludzi sterujących poleskim ZMW⁴¹. Zresztą było ono sprzężone z sygnałami płynącymi z centrali tej organizacji. Ogólnopolskie kierownictwo ZMW początkowo zareagoowało na powołanie Obozu unikami, aby jesienią 1937 r. wypowiedzieć się zdecydowanie przeciw oddaniu sektora młodzieżowego OZN w ręce niedawnych falan-

35 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.119, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 8 XI 1937.

36 J. Majchrowski, *op. cit.*, s. 174-175.

37 AAN, UWP, sygn. 28, k. 55, Sprawozdanie sytuacyjne nr 7 UWP za lipiec z 9 VIII 1937.

38 T. Jędruszczak, *op. cit.*, s. 194.

39 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.119, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 29 XI 1937.

40 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.146, Meldunek agenta dla kierownika Ekspozytury Informacyjnej SRI DOK IX w Brześciu z 21 IX 1937.

41 AAN, UWP, sygn. 60, k. 3, Sprawozdanie z posiedzenia Rady Wojewódzkiej ZMW w dniu 27 V 1937.

gistów⁴². W związku z powyższym można sformułować domniemanie, iż poleską, listopadową misję Neuhoffa-Leya należałoby traktować jako reakcję na ogłoszenie w dniu 14 X 1937 r. powstania Międzyzwiązkowej Komisji Porozumiewawczej Polskich Organizacji Młodzieży. Ostatecznie weszły w jego skład Związek Harcerstwa Polskiego, ZS, ZMW oraz Organizacja Młodzieży Pracującej. Inicjatywa miała wybitnie „antyzetempowski” charakter, być może więc chciano się w ZMP zorientować co do nastrojów panujących w terenowych ogniwach wymienionych przed chwilą młodzieżowych struktur.

Chyba największą bolączką poleskiego ZMP były od początku jego kadry kierownicze. Zjawisko to ilustruje już osoba pierwszego zwierzchnika organizacji na tym terenie. Kierownikiem Okręgu brzeskiego został Józef Roman-Romanowski. W UWP określono go jako „młodzieńca znanego na gruncie Brześcia z postępów które go dyskwalifikują pod względem moralnym i etycznym”⁴³. Abstrahować można od meritum tej niemożliwej do weryfikacji – choć nieodosobnionej – opinii⁴⁴. Sugeruje ona jednak wyraźnie, że administracja nie miała w tym pierwszym okresie wpływu na Związek. Zmiana, która nastąpiła w tym względzie na przełomie września i października była prawdopodobnie w jakiś sposób związana z powrotem na stanowisko wojewody poleskiego Wacława Kostek-Biernackiego, który sprawując tę funkcję w latach 1932-1936 odznaczał się tendencją do ingerowania w miejscowe życie polityczne. Ów powrót nałożył się w każdym razie w tym, że Roman-Romanowski „postanowił wycofać się z organizacji przynajmniej do czasu oczyszczenia się ze stawianych mu zarzutów co do jego etycznej wartości”⁴⁵. O tym, że owa rezygnacja nie mogła mieć charakteru dobrowolnego zdaje się świadczyć to, że próbował on niemal natychmiast tworzyć odrębną, zapewne całkowicie efemeryczną tajną organizację⁴⁶. Jego następcą został Karol Neuhoff-Ley, syn ziemianina z powiatu prużańskiego. Jednak i on nie okazał się osobą, która byłaby w stanie korzystnie zmienić sytuację Związku na Polesiu. Pomijając przyczyny odeń w jakiś sposób niezależne, a więc wspomniany już wyżej radykalizm, upodabniający ZMP w pierwszym okresie do RNR i SN, był on oceniany jako postać zrażająca do siebie otoczenie, traktowane jakoby przezeń „z góry”⁴⁷. Charakterystyka Neuhoff-Leya sporządzona przez agenta SRI DOK IX istotnie poddawała w wątpliwość zdolności przywódcze chwilowego kierownika poleskiego ZMP: „na terenie tu-tejszym [w pow. prużańskim – P.C.] jest nielubiany i szykanowany, bowiem stale podkreśla swoje arystokratyczne pochodzenie, ma tytuł barona, co podkreśla przy każdej sposobności. Potrafi witając się podać dwa palce zamiast całej ręki”⁴⁸.

42 T. Jędruszczak, *op. cit.*, s. 158, 193, 197; P. Kardela, *Stanisław Gierat 1903-1977. Działalność społeczno-polityczna*, Szczecin 2000, s. 96-99.

43 AAN, UWP, sygn. 34, k. 19, Sprawozdanie z życia polskich związków społecznych za okres 1 IV – 20 IX 1937 z 18 X 1937.

44 Podobnie: AAN, Obóz Zjednoczenia Narodowego, sygn. 24, k. 111, Pismo kierownika Okręgu Poleskiego OZN z 25 X 1937.

45 AAN, UWP, sygn. 28, k. 71, Sprawozdanie sytuacyjne nr 10 UWP za październik z 9 XI 1937.

46 Owo „Bractwo Stalowych Rycerzy” nie pojawia się więcej w analizowanych źródłach. Zob. *Ibidem*, k. 79, Sprawozdanie sytuacyjne nr 11 UWP za listopad z 9 XII 1937.

47 *Ibidem*.

48 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.146, Meldunek agenta dla kierownika Ekspozytury Informacyjnej SRI DOK IX w Brześciu z 21 IX 1937.

Wkrótce Neuhoff-Ley został powołany do centralnych struktur Związku⁴⁹. W ciągu kilku tygodni nastąpiła więc kolejna zmiana. Na czele brzeskiego okręgu ZMP stanął w grudniu 1937 r. Tadeusz Jerzy Jędrzychowski – urzędnik brzeskiej izby rzemieślniczej⁵⁰. Jednak i on miał przetrwać w tej roli zaledwie do połowy marca 1938 r. Jednym z argumentów na rzecz jego odwołania była opinia sformułowana przez wysłannika centrali Związku (nb. był nim Neuhoff-Ley), który ocenił, że „Jędrzychowski grawitując między ONR i folksfrontem zbliżył się zanadto do krawędzi”⁵¹.

W wyniku konfliktu z częścią środowisk piłsudczykowskich, którego najważniejszą osią była właśnie sytuacja w ZMP, w dniu 10 stycznia 1938 r. A. Koc ogłosił swoją rezygnację ze stanowiska szefa OZN. Zastąpił go gen. bryg. Stanisław Skwarczyński⁵². Konsekwencją tego faktu było tąpnięcie w ZMP. Wraz ze zmianą kierownictwa Obozu zmieniła się wyraźnie koncepcja poczynań na odcinku młodzieżowym, faktycznie sprowadzająca się do ograniczenia roli środowiska wywodzącego się z RNR. Nowy szef Obozu powołał w lutym 1938 r. Służbę Młodych (SM) OZN, która w założeniu miała charakter federacji prorządowych stowarzyszeń młodzieżowych, m.in. ZMP. Na jej czele stanął mjr Edmund Galinat⁵³. Wkrótce Rutkowski – formalnie kierujący ZMP od października 1937 r. – ogłosił decyzję o wystąpieniu, a właściwie zerwaniu ZMP z OZN. Nastąpiło to 22 kwietnia 1938 r. Naturalną konsekwencją było wykluczenie go z OZN. Nie udało mu się jednak pociągnąć za sobą całej organizacji i w ZMP zastąpił go Galinat⁵⁴.

Okręg Poleski SM został powołany w marcu. Sądząc ustaleń historiografii dotyczących innych terenów II RP był to spory sukces, ponieważ na Śląsku czy Pomorzu prace Służby zainaugurowano w kilka miesięcy później⁵⁵. Na Polesiu na jej czele stanął Stefan Szarzyński, właściciel sklepu w Brześciu. Jego zastępcą został Kazimierz Czarnocki, który „w myśl porozumienia między OZN, SM i ZMP, według którego szef sztabu SM ma być jednocześnie szefem okręgu ZMP” objął kierownictwo Związku⁵⁶. Oficjalna nominacja nowego kierownika polskiego ZMP nastąpiła 1 kwietnia 1938 r.⁵⁷ Dla uwypuklenia ścisłości związków z OZN podkreślono, że ZMP jest „tronem ideowym” SM. Tym niemniej wraz powołaniem Służby pojawiły enuncjacje prominentnych działaczy poleskiego OZN, którzy – najwyraźniej mając na uwadze dotychczasową aktywność ZMP – podkreślali

49 W kwietniu 1938 r. piastował funkcję kierownika Wydziału Propagandy Kierownictwa Głównego ZMP. Publikował również w głównym organie Związku – „Młodej Polsce”. Zob. CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.124, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 4 IV 1938; *Deklaracja Jerzego Rutkowskiego o wystąpieniu Związku Młodej Polski z Obozu Zjednoczenia Narodowego*, „Kurier Poleski”, 22 IV 1938, nr 108; K. Neuhoff-Ley, *Problem ustroju gospodarczego*, „Młoda Polska”, 1938, nr 8-9; J. Majchrowski, *op. cit.*, s. 175 [tu nazwisko „Menhoff-Ley”].

50 AAN, UWP, sygn. 28, k. 88, Sprawozdanie sytuacyjne nr 12 UWP za grudzień z 8 I 1938.

51 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.124, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 4 IV 1938.

52 T. Jędruszczak, *op. cit.*, s. 200; J. Mierzwa, *op. cit.*, s. 192-196.

53 Sz. Rudnicki, *op. cit.*, s. 317.

54 A. Dudek, G. Pytel, *op. cit.*, s. 93; T. Jędruszczak, *op. cit.*, s. 201.

55 E. Długajczyk, *Sanacja śląska...*, s. 339; P. Olstowski, *Obóz pomajowy w województwie pomorskim...*, s. 297.

56 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.124, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 21 III 1938.

57 *Z prac Zw. Młodej Polski Okr. Poleskiego*, „Kurier Poleski”, 5 IV 1938, nr 93; CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.124, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 4 IV 1938

w swoich wystąpieniach publicznych „szkodliwość rozpolitykowania młodzieży”. Symptomatyczne dla zmiany klimatu panującego wokół „sektora młodzieżowego” była asekuracyjna wypowiedź Szarzyńskiego, który zadeklarował, że zadaniem Służby „nie jest polityka, lecz praca na gruncie gospodarczym i wychowawczym”⁵⁸. Istotnie niemal natychmiast przystąpiono pod egidą SM do organizacji kursów zawodowych⁵⁹.

Echa kwietniowego wystąpienia dotychczasowego kierownika ZMP – J. Rutkowskiego niemal natychmiast odbiły się na poleskiej ekspozyturze Związku. Niemal równocześnie z informacjami napływającymi z Warszawy w miejscowej prasie pojawiły się dwa oświadczenia. Jako pierwsze opublikowano to podpisane przez kierownika Okręgu Poleskiego Związku K. Czarnockiego. Zadeklarował on w nim, że okręg występuje z SM OZN, „jednakże ze względu na specyficzne warunki poleskie gotów jest współpracować z OZN”. Dzień później ukazała się w prasie enuncjacja sygnowana z kolei przez szefa Służby. Informowała ona o czymś wręcz przeciwnym stwierdzając, że ZMP na Polesiu „pozostaje przy OZN”⁶⁰. Przyszłość pokazała, że w dłuższej perspektywie rację miał Szarzyński. Sądząc jednak z doniesienia jakie 25 kwietnia 1938 r. ukazało się w miejscowej prasie, na polecenie szefa Obozu doszło do rozwiązania organizacji na Polesiu. „Kurier Polski” informował następnie: „Kierownictwo Okręgu ZMP po zapoznaniu się z wytworzoną sytuacją postanowiło jednogłośnie podporządkować się i zastosować do tego zarządzenia oraz w piśmie do wszystkich oddziałów ZMP w województwie poleskim, a podpisanym przez wszystkich członków kierownictwa, zawiadomiło je o rozwiązaniu ZMP na terenie województwa. Treść tych obydwu pism została następnie odczytana podczas odprawy członków oddziału ZMP w Brześciu przez zastępcę kierownika Okręgu J. Figa. Następnie przemówił S. Szarzyński apelując o zachowanie spokoju i dyscypliny organizacyjnej oraz wzywając członków rozwiązanego ZMP do dalszej pracy dla dobra Państwa w szeregach drużyn pionierów OZN”⁶¹.

Informacja ta jest zastanawiająca z kilku względów. Po pierwsze, mino operowania przez autora notatki pojęciem „całe kierownictwo Związku” rzuca się w oczy brak nazwiska Czarnockiego, co obniża wiarygodność uogólnień zawartych w tych stwierdzeniach. Po drugie istnieje oczywista sprzeczność pomiędzy pierwszym oświadczeniem Szarzyńskiego a jego postępowaniem w kolejnych kilku dniach. Jedną z interpretacji zakładałaby, że w pierwszym odruchu na wystąpienie Czarnockiego Szarzyński chciał zademonstrować lojalność wobec władz Obozu. Być może liczył przy okazji na zneutralizowanie deklaracji szefa poleskiego ZMP i powstrzymanie członków organizacji od pójścia za jej liderem. Prawdopodobnie celu tego nie udało mu się osiągnąć, w związku z czym nastąpiła zdecydowana reakcja szefa OZN. Sądząc z tekstu w „Kurierze Poleskim” musiała być ona na tyle jednoznaczna, że Szarzyński w praktyce pogrzebał Związek zapraszając jego członków do pracy w SM. Tymczasem ZMP bynajmniej nie przestał istnieć. Zastanawiające – i niestety niemożliwe do jednoznacznego wytłumaczenia w oparciu o analizo-

58 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.124, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 21 III 1938.

59 *Służba Młodych*, „Kurier Poleski”, 12 IV 1938, nr 100.

60 *Zw. Młodej Polski na Polesiu nadal w szeregach OZN*, „Kurier Poleski”, 23 IV 1938, nr 109.

61 *Rozwiązanie Zw. Młodej Polski na Polesiu*, „Kurier Poleski”, 25 IV 1938, nr 110.

wany materiał – jest to, że ten dramatyczny moment w dziejach organizacji nie znalazł odbicia w sprawozdaniach powstałych w UWP. Być może okres destrukcji był bardzo krótki, a decyzja Skwarczyńskiego miała za zadanie jedynie „oczyścić” szeregi. W każdym razie nie znaleziono informacji, aby przeprowadzana była jakaś specjalna weryfikacja czy też nowy nabór.

Przebieg kryzysu w ZMP na Polesiu potwierdzał, że Związek w swojej pierwotnej formule był w praktyce legalną emanacją RNR⁶². Zwraca uwagę, że deklaracja Czarnockiego ukazała się jednocześnie z oświadczeniem Rutkowskiego, co oznacza że kierownik okręgu poleskiego nie był zaskoczony nową sytuacją⁶³. W tym kontekście na paradoks zakrawa, że na miesiąc przed secesją grupy Rutkowskiego Czarnocki otrzymał wytyczne uaktywnienia Związku, które miało polegać „zwalczaniu ONR – Falanga”⁶⁴. Interesująca wydaje się ocena incydentu dokonana przez miejscową administrację. Z jednej strony ogólnie działalność miejscowego ZMP wyraźnie kulała, z drugiej trudny do powściągnięcia okazał się radykalizm jego działań w kwestii żydowskiej. Wykazywana od początku tendencja do samodzielności nie mogła budzić entuzjazmu władz. Mimo to w UWP skonstatowano w pierwszym momencie, że tąpnięcie którego echem było m.in. wystąpienie Czarnockiego jednak osłabi Obóz, a „znaczna część społeczeństwa uświadomionego straciła wiarę w to, że OZN zdoła istotnie skonsolidować społeczeństwo polskie i skupić w swoich szeregach najaktywniejsze elementy”⁶⁵.

Po wyeliminowaniu grupy Rutkowskiego nowe, centralne kierownictwo Związku wyraziło przekonanie o tym, że „akcja dywersyjna [jak określano poczynania byłego kierownika ZMP – dop. PC] wszędzie została opanowana całkowicie”⁶⁶. Zaznaczyć trzeba, że Polesie nie stanowiłoby tu najlepszej egzemplifikacji. Abstrahować można nawet od kwestii retoryki, używanej nadal w działalności miejscowego ZMP, a zawierającej sformułowania wątpliwe biorąc pod uwagę prorządowy status Związku⁶⁷. Ważniejsze wydaje się to, że rozłamowcy nie zniknęli całkowicie z politycznego pejzażu województwa. Na Polesiu, podobnie jak w innych regionach kraju⁶⁸, utworzyli oni Narodową Organizację Radykalną (NOR). W historiografii istnieje opinia zupełnie marginalizująca znaczenie NOR⁶⁹. W specyficznych realiach poleskich okazało się, że zarówno sama organizacja, jak i postacie z nią związane odegrały na miejscu pewną rolę. Miejscowa NOR – jakkolwiek z różnym skutkiem – starała się niemal do wybuchu wojny prowadzić działalność wydawniczą. Pod jej firmą ukazywał się periodyk „Ruch Polesia”, który udało się – choć zapewne

62 A. Dudek, G. Pytel, *op. cit.*, s. 94.

63 AAN, UWP, sygn. 30, k. 30, Sprawozdanie sytuacyjne nr 4 UWP za kwiecień z 9 V 1938.

64 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.124, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 21 III 1938.

65 Ciosem dla obozu rządowego na Polesiu było ówczesne opuszczenie Rady Naczelnej OZN przez pisarkę Marię Rodziewiczównę, zamieszkujejącą majątek w powiecie Kobylińskim. Zob. AAN, UWP, sygn. 30, k. 28, Sprawozdanie sytuacyjne nr 4 UWP za kwiecień z 9 V 1938.

66 *Odprawa kierownictwa głównego i kierowników okręgowych ZMP*, „Młoda Polska”, 1938, nr 10-11.

67 W tekście przysięgi składanej przez członków ZMP w Pińsku znalazło się sformułowanie o „wierności rewolucji narodowej”. Zob. AAN, KWPPB, sygn. 9, k. 446, Meldunek sytuacyjny nr 171 KW PP w Brześciu z 30 VII 1938.

68 P. Olstowski, *Obóz pomajowy w województwie pomorskim ...*, s. 297.

69 „... o działalności NOR nie było potem słyhać”. Zob. Sz. Rudnicki, *op. cit.*, s. 329.

nieregularnie – wydawać do 1939 r.⁷⁰ Czarnocki będąc prezesem miejscowej NOR bynajmniej nie zerwał relacji z obozem prorządowym, w praktyce nawiązując do złożonej przez siebie deklaracji o nie zwalczaniu SM i ZMP. Jeszcze latem 1938 r. starał się ponownie nawiązać kontakt z Szarzyńskim⁷¹. W 1939 r. odnajdujemy go nie tylko jako aktywistę NOR, ale także redaktora tygodnika „Polesie”, będącego organem poleskiego OZN⁷². Dzierżył również funkcję sekretarza brzeskiego oddziału Ligi Morskiej i Kolonialnej, a więc organizacji cieszącej się całkowitym poparciem władz⁷³.

Podsumowując pierwszy okres formowania się ZMP w województwie poleskim można postawić tezę, że pojawienie się Związku przyniosło ożywienie w tutejszym życiu politycznym. Pewien rozmach cechował zresztą tę organizację także na niektórych innych terytoriach państwa⁷⁴. Tym niemniej już wówczas wyszły na jaw najważniejsze, i niewyeliminowane niemal do wybuchu wojny, problemy w funkcjonowaniu Związku. Był to niełatwy do powściągnięcia, niepożądany przez władze radykalizm form działania oraz problemy z osobami kierującymi miejscowym ZMP.

Odejście Czarnockiego bynajmniej nie ustabilizowało bowiem sytuacji kadrowej w kierownictwie struktur młodzieżowych związanych z OZN. Nowym kierownikiem okręgu ZMP został Ryszard Żółkiewski, ale już po kilku tygodniach ustąpił na rzecz Bolesława Poradzewskiego⁷⁵. Ten drugi miał za sobą staż w OWP i ONR⁷⁶. Zdaje się być to kolejnym świadectwem tego, jak poważne musiały być kłopoty kadrowe, skoro sięgnięto po człowieka najprawdopodobniej związanego wcześniej z grupą Rutkowskiego. Początkowo władze oceniały jego poczynania pozytywnie⁷⁷. Jednak również on nie przetrwał dłużej aniżeli kilka miesięcy. Na kolejną zmianę złożyło się zapewne kilka okoliczności. Miejscowe kierownictwo OZN nadal miało pewne problemy z egzekwowaniem podległości ze strony ZMP. Doprowadziło to do kolejnego wstrząsu.

W związku z rozpisaniem przedterminowych wyborów parlamentarnych problemy sprawili działacze w Pińsku. Uznali oni, że miejscowy OZN jest bezczynny i na własną rękę przystąpili do akcji przedwyborczej. Mieli z własnej inicjatywy nawiązywać w tym celu kontakty z przedstawicielami organizacji społecznych i – co chyba najważniejsze – lansować wysunięte przez siebie kandydatury na listę

70 O NOR na Polesiu: AAN, UWP, sygn. 30, k. 46, Sprawozdanie sytuacyjne nr 6 UWP za czerwiec z 9 VII 1938; *Ibidem*, sygn. 32, k. 45, Sprawozdanie sytuacyjne nr 6 UWP za czerwiec z 8 VII 1939; CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 31 z 5 VIII 1938; *Ibidem*, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 45 z 10 XI 1938.

71 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 31 z 5 VIII 1938.

72 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.191, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 24 z 16 IV 1939.

73 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 45 z 10 XI 1938.

74 A. Dudek, G. Pytel, *op. cit.*, s. 84; T. Jędruszczak, *op. cit.*, s. 166-167, 170.

75 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.123, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 11 VII 1938.

76 *Ibidem*, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 29 z 22 VII 1938.

77 AAN, UWP, sygn. 34, k. 61, Sprawozdanie UWP z życia polskich zrzeszeń społecznych za okres I IV 1938 – 30 IX 1938 z 20 X 1938.

wyborczą. Sytuacja została co prawda spacyfikowana przez administrację i centralę ZMP, niemniej konflikt był faktem⁷⁸. Innym spektakularnym zgrzytem okazał się udział Związku w wojewódzkim zjeździe OZN. Wojewoda raportował MSW, że wówczas „ZMP miał po raz pierwszy zademonstrować siłę organizacyjną”. Tymczasem zamiast zapowiadanego „zwartego oddziału w sile 500 ludzi [...] zdołał wystawić zaledwie 100”⁷⁹. Zarejestrowano próbę infiltracji Związku w Brześciu przez członków SN. Zanim jednak wykryto we własnych szeregach członków opozycyjnego stronnictwa doszło w związku z ich działalnością do kilku incydentów, a nawet bójek⁸⁰. Przyjdzie jeszcze wspomnieć o spektakularnym wydarzeniu, jakim było wtargnięcie policji do brzeskiego lokalu Związku w listopadzie 1938 r.⁸¹ Prócz tego dochodziło do drobnych incydentów z policją, jakie miały miejsce przy okazji akcji bojkotu handlu żydowskiego. Mogły one przybrać zupełnie błahą postać (legitymowanie), ale mogły też kompromitować Związek⁸².

W wyniku splotu tychże wydarzeń – deprecjonujących wszak Związek mający uchodzić za organizację prorządową – Poradzewski został w listopadzie 1938 r. odwołany, a jego miejsce zajął świeżo wybrany do Sejmu poseł Alfred Milewski. Sytuacja była napięta na tyle, że w Brześciu pojawił się Galinat⁸³. W lutym 1939 r. rezygnację złożył szef SM OZN – Szarzyński, co zdaje się być nieco odciążoną w czasie konsekwencją wydarzeń z ostatnich miesięcy 1938 r. Także jego miejsce zajął Milewski. Brak informacji, aby świeżo kreowany parlamentarzysta zrezygnował z funkcji w Związku. W ten sposób doprowadzony został do końca plan powstały we władzach poleskiego OZN jeszcze na przełomie października i listopada. Uznano, że „kierownictwo okręgu ZMP nie posiada dość autorytetu” i nie potrafiło uzdrowić stosunków we własnej organizacji. W związku z tym – już po przeprowadzeniu wyborów parlamentarnych – postanowiono „zainteresować się specjalnie odcinkiem młodzieżowym” i zreorganizować zarówno kierownictwo SM jak i ZMP. Praca ta miała być „zlecona jednemu z przyszłych posłów”⁸⁴.

Przy okazji doszło do kompletnej wymiany działaczy. Milewski postawił sobie za zadanie priorytetowe znalezienie „odpowiednich współpracowników

78 AAN, UWP, sygn. 30, k. 90, Sprawozdanie sytuacyjne nr 9 UWP za wrzesień z 8 X 1938.

79 AAN, UWP, k. 99, Sprawozdanie sytuacyjne nr 10 UWP za październik z 8 XI 1938.

80 AAN, UWP, sygn. 34, k. 61, Sprawozdanie UWP z życia polskich zrzeszeń społecznych za okres 1 IV 1938 – 30 IX 1938 z 20 X 1938.

81 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 44 z 4 XI 1938.

82 Jeden z żydowskich brzeskich kupców poinformował policję, że „przy drzwiach jego sklepu stoi jakiś nieznaną osobnik i nie wpuszcza ludzi do sklepu. [Tenże oświadczył legitymującemu go policjantowi – P.C.], że jest członkiem ZMP i został postawiony przez swoje władze celem nie wpuszczania ludzi do sklepów żydowskich. Na żądanie usunięcia się sprzed sklepu [...] odmówił żądaniu oświadczając, że tylko ta władza może go zdjąć, która go postawiła. Ponieważ [...] znajdował się w stanie podchmielonym, został siłą doprowadzony do komisarjatu. Tu oświadczył, że członkowie ZMP upoili go wódką i kazali pikietować sklepy żydowskie”. Zob. AAN, KWPPB, sygn. 10, k. 4, Meldunek sytuacyjny nr 199 KW PP w Brześciu z 2 IX 1938. Inne drobne incydenty: AAN, KWPPB, sygn. 9, k. 437, Meldunek sytuacyjny nr 130 KW PP w Brześciu z 10 VI 1938; AAN, KWPPB, sygn. 10, k. 210, Meldunek sytuacyjny nr 280 KW PP w Brześciu z 9 XII 1938.

83 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 47 z 25 XI 1938.

84 AAN, UWP, sygn. 30, k. 99, Sprawozdanie sytuacyjne nr 10 UWP za październik z 8 XI 1938.

w kierownictwie Okręgu⁸⁵. Było to wręcz koniecznością, ponieważ rozwiązane zostały wszystkie kierownictwa oddziałów i „drużyn ochronnych”. Nowy nabór poprzedzony był kilkoma kursami dla przyszłych aktywistów, które zorganizowano siłami SM OZN⁸⁶. Nie zawsze można było natychmiast sięgnąć po ludzi nowych. Problemy personalne Milewskiego ilustruje Pińsk, gdzie co prawda usunięto szefa podokręgu i komendanta „drużyn bojowych”, ale na czele miejscowego ZMP jako „komendant komisaryczny” stanął dotychczasowy „kierownik drużyn liniowych”⁸⁷. Po kilkunastu dniach rozwiązano sam podokręg piński. Zdaniem SRI DOK IX było to symptomem starań kierownictwa Związku „o podniesienie wśród swoich członków zarówno poziomu moralnego, dyscypliny organizacyjnej jak również świadomej tężyzny ideowej”⁸⁸. Zmiany personalne w efekcie oznaczały całkowite podporządkowanie ZMP kierownictwu OZN. W tym kierunku były również instruowane lokalne komórki OZN, których kierownicy byli proszeni o „spowodowanie nawiązania ściślejszego kontaktu z miejscowymi komendantami ZMP [i] o życzliwy stosunek do tej organizacji”⁸⁹.

Niemniej kumulacja stanowisk jaka miała miejsce w wypadku Milewskiego wydaje się sugerować, że problem kadr kierowniczych ozonowych struktur młodzieżowych na Polesiu nie tylko nie został zażegnany, ale wręcz się nasilał. Zwraca uwagę, że zarówno Poradzewski jak i Szarzyński pochodzili z Poznańskiego, co jest innym dobitnym świadectwem ograniczonego potencjału ZMP na Polesiu. Mimo znanych wcześniejszych kłopotów związanych z funkcjonowaniem Związku musiano w pierwszych miesiącach 1938 r. sięgnąć po ludzi, którzy nie znali „terenu ani miejscowych stosunków”, a także nie orientowali się „zupełnie w psychice, nastrojach i dążeniach młodzieży na Polesiu”⁹⁰. Kiedy zaś wskazano w końcu na osobę nie mającą podobnego obciążenia (Milewski był wójtem jednej z gmin województwa od 1932 r.), wybór padł na działacza, który należał już raczej do poprzedniego pokolenia⁹¹.

Mimo braku stabilizacji na stanowiskach kierowniczych, od wiosny 1938 r. ZMP powoli poszerzał liczbę członków⁹². Początkowo mogło się zdawać, że akcja Czarnockiego całkowicie zdeorganizuje prace Związku. Nowy przewodniczący miał odwiedzić „kilka miast poleskich w celu pozyskania dla ZMP reprezentowanego przez mjr Galinata rozwiązanych oddziałów, lecz wszędzie spotykał

85 AAN, UWP, sygn. 30, k. 116, Sprawozdanie sytuacyjne nr 12 UWP za grudzień z 9 I 1939.

86 AAN, UWP, sygn. 34, k. 84, Sprawozdanie UWP z życia polskich zrzeszeń społecznych za okres 1 X 1938 - 31 III 1939 z 2 V 1939.

87 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.125, Meldunek kierownika placówki oficerskiej SRI DOK IX w Pińsku z 8 I 1939; *Ibidem*, sygn. I 371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 2 z 13 I 1939.

88 *Ibidem*, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 5 z 3 II 1939.

89 Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego (dalej: PAOB), fond (dalej: f.) 116, opis (dalej: o.) 1, dzieło (dalej d.) 9, Okólnik nr 1 przewodniczącego Okręgu Poleskiego OZN z 30 I 1939.

90 CAW, SRI DOK IX, sygn. I 371.9/A.123, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 11 VII 1938; *Ibidem*, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 29 z 22 VII 1938; *Ibidem*, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 10 z 10 III 1939.

91 Milewski miał wówczas 46 lat. Zob. *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J.M. Majchrowski, Warszawa 1994, s. 370.

92 „Na odcinku młodzieżowym OZN praca jest więcej ruchliwsza, jednak realniejszych wyników obecnie nie przedstawia [...]”. Zob. AAN, UWP, sygn. 30, k. 46, Sprawozdanie sytuacyjne nr 6 UWP za czerwiec z 9 VII 1938.

się ze znacznymi trudnościami⁹³. Groźba załamania się całego „odcinka młodzieżowego” OZN została jednak nie tylko zażegnana, ale doszło do rozbudowy liczebnej Związku. Trudno o przesłedzenie jej dynamiki ze względu na brak danych zbiorczych, niemniej wyrwykowe informacje na ten temat mówią o postępie. Organizacja w Brześciu latem liczyła ok. 250 członków⁹⁴. Szczególnie zwracała uwagę intensywność z jaką latem 1938 r. rozwijał się piński oddział ZMP. To dynamiczny przyrost członków, jaki miał tam miejsce latem spowodował, że liczebność Związku w województwie oceniano w lipcu 1938 r. na ok. 500 osób⁹⁵. Miesiąc później tylu ludzi zostało wysłanych do Warszawy na ogólnopolski zlot organizacji⁹⁶. Już to sugeruje, że jej wzrost na Polesiu postępował dalej. Komórki ZMP zaczęto zakładać poza Brześciem i Pińskiem. Pojawiły się one nie tylko w miejscowościach powiatowych, ale i we wsiach⁹⁷. Potwierdzeniem tendencji wzrostowej są dane październikowe dotyczące Pińska. Według – być może nieco przesadzonej – informacji posiadanej przez SRI DOK IX liczebność ZMP dochodzić miała tam do 1000 osób. Miejscowa struktura została podniesiona do rangi podokręgu obejmujące 4 wschodnie powiaty województwa poleskiego⁹⁸.

Zintensyfikowanie prac organizacyjnych szybko przyniosło także efekty niepożądane. Prawdopodobnie zmieniło się oblicze społeczne poleskiego ZMP, wyraźnie stawał się on organizacją w mniejszym stopniu elitarną. Dało się zauważyć, że wśród zgłaszających chęć wstąpienia „są przeważnie robotnicy, bezrobotni”⁹⁹. Najlepszą ilustracją zjawiska wydaje się właśnie sytuacja w Pińsku. Doszło tam do wchłonięcia przez ZMP czołowych działaczy prorządowego Związku Polskich Związków Zawodowych (ZPZZ)¹⁰⁰. Zdaniem władz nastąpiło w Pińsku podporządkowanie „odcinka robotniczego OZN [...] wpływem kierownictwa ZMP”. Początkowo administracja oceniała zjawisko pozytywnie. Dostrzeżono, że „praca organizacji ZPZZ znacznie zyskała w powiecie pińskim na aktywności”¹⁰¹. Więcej sceptycyzmu zachowała placówka miejscowego wywiadu wojskowego. Już na wstępie zaniepokojenie wojska wzbudził skład chętnych do wstąpienia w szeregi ZMP. Wywiad wojskowy konstatawał, że na jednym z zebrania organizacyjnych „przeważał element mało inteligentny, słabo orientujący się w dążeniach organizacji”. Na 120 uczestników było jedynie „6 osób z inteligencji”, natomiast odnotowano obecność ludzi karanych za kradzieże, bójki i pijaństwo¹⁰². Odsetek na-

93 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.124, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 9 V 1938.

94 *Z prac Związku Młodej Polski*, „Nowa Gazeta Poleska”, 1938, nr 7.

95 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 29 z 22 VII 1938.

96 CAW, SRI DOK IX, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 33 z 19 VIII 1938.

97 AAN, UWP, sygn. 30, k. 80, Sprawozdanie sytuacyjne nr 8 UWP za sierpień z 9 IX 1938; *Ibidem*, sygn. 34, k. 61, Sprawozdanie UWP z życia polskich zrzeszeń społecznych za okres 1 IV 1938 – 30 IX 1938 z 20 X 1938.

98 *Ibidem*; CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 42 z 21 X 1938.

99 Ostrożność budzi jednak określenie tej grupy jako „w większości prawosławnej”. Zob. CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.124, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 9 V 1938.

100 AAN, UWP, sygn. 31, k. 81, Sprawozdanie ze stanu bezpieczeństwa UWP za czerwiec z 14 VII 1938.

101 AAN, UWP, k. 96, Sprawozdanie ze stanu bezpieczeństwa UWP za lipiec z 13 VIII 1938.

102 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 30 [lipiec 1938 r.]; *Ibidem*, sygn. I.371.9/A.123, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 25 VII 1938.

leżących do tej drugiej kategorii latem 1938 r. oscylował w Pińsku wokół 20 %. Zmiany na tym polu zaczęto odnotowywać od sierpnia 1938 r. Interweniowało wówczas kierownictwo SM OZN. Miało to przynieść wydalenie ze Związku części „niepożądanych elementów”, jednak akcja nie przyniosła pożądanych rezultatów, co stało się jednym z powodów wspomnianych wyżej, radykalnych rozsad personalnych przeprowadzonych we władzach wojewódzkich SM i ZMP na przełomie 1938/1939 r.¹⁰³

Wydaje się, że mimo zmian, jakie przyniosły wydarzenia z wiosny 1938 r., ZMP na Polesiu była przez swoich przywódców traktowana jako quasi-bojówka. Przy organizowaniu Związku w Pińsku latem 1938 r. jedną z pierwszych decyzji miejscowego kierownictwa był podział świeżo przystępujących członków na „drużyny bojowe, szturmowe, alarmowe i inne”¹⁰⁴. Ta różnorodność form wykraczała poza pierwotnie deklarowane zamierzenia towarzyszące powoływaniu w ZMP struktur „ochronnych”¹⁰⁵. Wskazywała jednak na sferę, która organizatorom pińskiego Związku musiała wydawać się najistotniejsza. Korespondowało to pośrednio z – zauważaną przez wywiad wojskowy – tendencją do konspirowania swoich poczynań¹⁰⁶. Ekscesy w postaci napadów na Żydów miały w Pińsku spowodować, że byli oni do tego stopnia sterroryzowani, iż „po godzinie 20 nie pokazywali się na mieście w obawie przed biciem”. Raczej wątpliwe, aby nawoływania miejscowego lidera Związku, apelującego do nowoprzyjętych członków o przestrzeganie prawa i niewszczywanie awantur mogły natychmiast przynieść całkowite uspokojenie¹⁰⁷.

Lokalna sensacja wybuchła jesienią 1938 r. W brzeskim lokalu ZMP policja przeprowadziła rewizję, w wyniku której skonfiskowano dwa rewolwery, petardy i kastet. Konsekwencje były dosyć poważne. Wspomniano już o przejściu kierownictwa Związku przez postać Milewskiego. Najprawdopodobniej przeprowadzono weryfikację wszystkich członków¹⁰⁸. Całkowicie usunięto kierownika brzeskiego obwodu miejskiego, który cieszył się nie najlepszą opinią również z innych względów¹⁰⁹. Akcja i jej efekty odbiły się echem nie tylko w Brześciu, ale i w prasie warszawskiej¹¹⁰. Opisujący incydent wpisuje się we współczesne wypadkom konstatacje dotyczące ZMP. Sprowadzały się one do twierdzenia o jedynie powierzchownym przekształceniu Związku wiosną 1938 r., gdy tymczasem metody działania organizacji pozostały nie zmienione i w rzeczywistości prowadziły do anar-

103 AAN, UWP, sygn. 34, k. 61, Sprawozdanie UWP z życia polskich zrzeszeń społecznych za okres I IV 1938 – 30 IX 1938 z 20 X 1938; *Ibidem*, k. 83, Sprawozdanie UWP z życia polskich zrzeszeń społecznych za okres I X 1938 – 31 III 1939 z 2 V 1939.

104 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 30 [lipiec 1938 r.].

105 J.M., *Wychowanie w drużynach ochronnych ZMP*, „Młoda Polska”, 1938, nr 8-9.

106 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.123, Meldunek kierownika SRI DOK IX z 4 VII 1938.

107 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 42 z 21 X 1938.

108 Informacja na ten temat nie jest do końca jednoznaczna: „W celu oczyszczenia szeregów ZMP z elementów niepożądanych Okręgowy Zarząd ZMP zwolnił wszystkich członków. W przyszłości przyjmowanie nowych ma się odbyć drogą weryfikacji”. Zob. CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 45 z 10 XI 1938.

109 SRI DOK IX opisywał go jako „znanego awanturnika, wywołującego zajścia antyżydowskie, poza tym podejrzanego o lekkomyślną gospodarkę pieniędzmi organizacyjnymi ZMP”. Zob. *Ibidem*.

110 W *Związku Młodej Polski przeprowadzono rewizję*, „Dziennik Brzeski”, 6 XI 1938, nr 278.

chizowania sytuacji wewnętrznej¹¹¹. W ocenie miejscowego wywiadu wojskowego gwałtowność wystąpień czy to przeciw Żydom, czy to przeciwnikom politycznym, leżała u podstaw negatywnego postrzegania Związku przez większość społeczeństwa i nadal stanowiła przeszkodę przy werbowaniu nowych członków¹¹².

Postępująca eliminacja żywołów najbardziej niespokojnych nie przełożyła się na porzucenie retoryki antyżydowskiej. Nadal eksponowano kwestie negatywnego wpływu Żydów na życie polskiego społeczeństwa, nie ograniczając się zresztą do najczęściej chyba eksploatowanych problemów ekonomicznych. Wpлатano tu również sprawy związane z historią najnowszą¹¹³. Owa antyżydowska retoryka miała zresztą odbicie w codziennej – nie związanej z incydentami zaburzającymi porządek publiczny – działalności młodzieżowych przybudówek poleskiego OZN. W kierownictwie poleskiej SM i ZMP od lata 1938 r. zaczęto bowiem rozważać rozszerzenie działalności w duchu deklarowanym jeszcze w marcu, kiedy to powoływano w województwie Służbę. B. Poradzewski wystąpił z projektem zorganizowania „spółdzielczych warsztatów rzemieślniczych”¹¹⁴. W tym wypadku najprawdopodobniej nic z inicjatywy przewodniczącego ZMP nie wyszło i jedynie przypuszczalnie można ją wpisać w koncepcję przewyciężenia dominacji rzemiosła żydowskiego¹¹⁵. Udało się natomiast uruchomić kursy zawodowe. Charakterystyczne wydają się tu założenia, jakie sformułowano w związku z tak wydawałoby się prozaiczną inicjatywą. Jej celem miało być „unarodowienie” poleskiego rzemiosła. Nie tylko przyjęto, że w kursie nie mogą brać udziału osoby pochodzenia żydowskiego, ale zdefiniowano, kogo należy uznać za Żyda. Określono w związku z tym, że „za te osoby SM OZN uważa wszystkich tych, którzy mają bądź rodziców Żydów, bądź to jedno z rodziców jest pochodzenia żydowskiego, choćby nawet te osoby wyznawały religię chrześcijańską”¹¹⁶. Styl tego sformułowania, który eufemistycznie można określić jako mało wyrafinowany, rodzi przypuszczenie, że warunki dopuszczenia na kurs zostały sformułowane na miejscu. Nadal prowadzono pod szyldem Związku akcją bojkotową. Na terenie Brześcia może w minimalnym stopniu mniej spektakularną, aniżeli działo się to do kwietnia 1938 r. Nie odnaleziono w każdym razie informacji o fotografowaniu osób zaopatrujących się w żydowskich sklepach, chociaż wręczane były im ulotki informujące o tym, że nazwiska kupujących zostaną odnotowane i opublikowane. Wydaje się jednak symptomatyczne dla powolnego wzrostu znaczenia Związku, że ich kolportaż wyszedł poza największe ośrodki miejskie województwa – Brześć i Pińsk, gdzie dotąd akcja

111 Obszerny fragment marcowego numeru lwowskiego „Wieku Nowego” z 1939 r. w: T. Jędruszczak, *op. cit.*, s. 201-202.

112 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 44 z 4 XI 1938.

113 W czerwcowym zebraniu SM OZN w Brześciu wziął udział gość ze Śląska, który „poruszył ciekawe momenty działalności Żydów na Śląsku w czasie plebiscytu [...]”. Zob. *Zebranie organizacyjne Służby Młodych*, „Nowa Gazeta Poleska”, 1938, nr 5.

114 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 29 z 22 VII 1938.

115 Według danych administracji Żydzi dysponowali w województwie ponad 76% warsztatów rzemieślniczych. Zob. *Polski stan posiadania na Polesiu, Brześć nad Bugiem 1939*, s. 56 [mpis powielony].

116 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 49 z 9 XII 1938.; *Ibidem*, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 4 z 27 I 1939.

ZMP się koncentrowała¹¹⁷. Postępowanie w stosunku do Żydów nadal ciążyło nad wizerunkiem Związku w społeczeństwie. UWP raportował MSW: „Szczególnie akcja zewnętrzna drużyn szturmowych ZMP, bardzo często wyrażająca się w biciu szyb w sklepach żydowskich oraz napastowaniu Żydów na ulicach wywołuje wśród starszego społeczeństwa nastroje niechęci i potępienia w stosunku do ZMP, aczkolwiek antyżydowskie i antykomunistyczne hasła szerzone przez tą organizację są przyjmowane z uznaniem”¹¹⁸. Zmiany do jakich doszło w poleskim ZMP i SM OZN na przełomie 1938/1939 r. prawdopodobnie nieco uspokoiły sytuację. Administracja oceniała w każdym razie, że „działalność organizacji jest obecnie nastawiona głównie w kierunku wychowawczo-szkoleniowym i organizacyjno-ideologicznym”¹¹⁹.

Ekspozowanie w różny sposób zagadnienia żydowskiego nie zmienia jednak tego, że w odróżnieniu od pierwszego okresu istnienia ZMP przekaz ideologiczny uległ zauważalnemu zróżnicowaniu. Było to konsekwencją pewnej rewizji retoryki, widocznej generalnie w sygnałach płynących z centrum struktur młodzieżowych Obozu¹²⁰. Takie wrażenie odnosi się również w stosunku do enuncjacji ludzi związanych z miejscowym kierownictwem Związku i SM OZN. W odnotowywanych przez administrację wystąpieniach publicznych pojawiły się takie wątki jak zagrożenie komunistyczne czy przyszłość stosunków polsko-ukraińskich. To przesunięcie zaznaczyło się również w drukach sygnowanych przez poleski ZMP i SM¹²¹. Milewski deklarował, że pod jego kierownictwem SM OZN i ZMP skoncentruje się na zagadnieniach związanych z poprawą sytuacji ekonomicznej, co miało „najłatwiej związać miejscową młodzież z państwowością polską”¹²². To twierdzenie należy zapewne traktować jako sygnał otwarcia się na prawosławną młodzież wiejską. Słusznie uznano bowiem w kierownictwie miejscowego Obozu, że walka z sympatiami komunistycznymi jakie odczuwano na poleskiej wsi, powinna być priorytetem dla prorządowej organizacji młodzieżowej operującej na tak wyjątkowo mało zurbanizowanym terenie¹²³.

Jeśli chodzi o relacje z innymi związkami młodzieżowymi w województwie musiało upłynąć nieco czasu, aby efekt przyniosło powołanie SM i zmiany dokonane w ZMP w pierwszych miesiącach 1938 r. Administracja nadal konstatowała „brak harmonii” pomiędzy poszczególnymi organizacjami, które zgłosiły akces do

117 AAN, KWPPB, sygn. 9, k. 377, Meldunek sytuacyjny nr 102 KW PP w Brześciu z 8 V 1938; AAN, UWP, sygn. 30, k. 49, Sprawozdanie sytuacyjne nr 6 UWP za czerwiec z 9 VII 1938.

118 AAN, UWP, sygn. 34, k. 62, Sprawozdanie UWP z życia polskich zrzeszeń społecznych za okres 1 IV 1938 – 30 IX 1938 z 20 X 1938.

119 AAN, UWP, k. 84, Sprawozdanie UWP z życia polskich zrzeszeń społecznych za okres 1 X 1938 – 31 III 1939 z 2 V 1939.

120 „Kwestia żydowska musi być rozwiązana. Nie może ona jednak przesłaniać wszystkich innych spraw”. Zob. *Poczucie narodowe najpotężniejszym motorem działania. Pokłosie I Kursu Służby Młodych*, „Akademik”, 1938, nr 11-12.

121 AAN, KWPPB, sygn. 10, k. 4, Meldunek sytuacyjny nr 199 KW PP w Brześciu z 21 X 1938; *Ibidem*, UWP, sygn. 30, k. 30, Sprawozdanie sytuacyjne nr 4 UWP za kwiecień z 9 V 1938; *Ibidem*, k. 39, Sprawozdanie sytuacyjne nr 5 UWP za maj z 9 VI 1938; *Ibidem*, k. 80, Sprawozdanie sytuacyjne nr 8 UWP za sierpień z 9 IX 1938.

122 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 10 z 10 III 1939.

123 AAN, UWP, sygn. 32, k. 90, Sprawozdanie sytuacyjne nr 3 UWP za marzec z 14 IV 1939.

Służby. Musiano przyznać, iż do tej pory „teren wiejski, wskutek odmowy współpracy przez ZWM dotychczas nie jest opanowany”¹²⁴. Z czasem jednak pewne formy współpracy pomiędzy strukturami firmowanymi przez OZN i innymi organizacjami młodzieżowymi zaistniały. SM starała się prawdopodobnie przyciągać ich członków. Jednym ze sposobów były kilkudziesięcioprocentowe zniżki dla uczestników kursów zawodowych organizowanych przez Służbę. Obejmowały one nie tylko „apolityczny” ZS czy OMP, ale także oskarżany przez władze o lewicowy radykalizm ZMW¹²⁵. Przynajmniej w odniesieniu do tej ostatniej organizacji niejako abstrahowano od tego, iż jej kierownictwo zarówno na szczeblu centralnym jak i regionalnym świadomie pozostawiło ją poza SM¹²⁶. Choć jednocześnie wydaje się, że pod koniec 1938 r. – zwłaszcza wobec przedterminowych wyborów parlamentarnych – opór miejscowych „Siewowców” przed współpracą z OZN zaczął słabnąć¹²⁷. W wymiarze praktycznym dotychczasowe podziały były pokonywane, o czym przekonuje to, że we wspomnianych przed chwilą kursach zawodowych „gros kandydatów” stanowić mieli członkowie ZMW¹²⁸. Wtedy też na szczeblu centralnym rozpoczęto oficjalne normowanie wzajemnych relacji, o czym świadczy umowa pomiędzy ZMP i ZS¹²⁹. Trudno odpowiedzieć na pytanie, czy jej zawarcie zdążyło przełożyć się na sytuację w województwie poleskim.

Zmiany, jeśli chodzi o zewnętrzne formy wystąpień Związku przyniosły ostatnie miesiące 1938 r. Złożyły się na to przedterminowe wybory parlamentarne oraz zaostrenie kryzysu w stosunkach polsko-czechosłowackich. ZMP wykorzystywano w akcji wyborczej OZN do kolportażu oraz „służby ochronnej przy plakatach propagandowo-wyborczych” Obozu. Było to związane z przypadkami zrywania afiszy przez Żydów¹³⁰. W związku z dyplomatycznym napięciem na linii Praga-Warszawa również na Polesiu przystąpiono do werbowania ochotników mających wejść w skład tzw. Ochotniczego Korpusu Zaolziańskiego (w źródłach określany też jako Legion Zaolziański). Mieli oni na wezwanie stawić się do walki o odzyskanie całości Śląska Cieszyńskiego. Akcji starano się nadać regionalny charakter. W ramach OKZ chciano powołać „Samodzielną Grupę Polesie” złożoną z Poleszaków¹³¹. Zarejestrowano ok. 3 tys. ochotników. Byli to w przeważnie Polacy i *Poleszacy całkowicie spolonizowani*, raczej pochodzenia miejskiego, z których większość zwerbowano przy pomocy SM OZN w ciągu ostatnich dni września 1938 r.¹³²

124 AAN, UWP, sygn. 30, k. 37, Sprawozdanie sytuacyjne nr 5 UWP za maj z 9 VI 1938.

125 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 49 z 9 XII 1938.

126 Zjazd poleskiego ZMW, jaki odbył się w czerwcu 1938 r. zadeklarował jedynie „współpracę i współdziałanie z armią”, co należy zapewne traktować jako demonstrację dystansu wobec inicjatyw firmowanych przez OZN. Zob. AAN, KWPPB, sygn. 21, k. 1, Sprawozdanie ze zjazdu wojewódzkiego ZMW w Kobylniu z 20 VI 1938; P. Kardela, *op. cit.*, s. 103-104, 106-107.

127 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 44 z 4 XI 1938.

128 AAN, UWP, sygn. 30, k. 116, Sprawozdanie sytuacyjne nr 12 UWP za grudzień z 9 I 1939.

129 *Zasady współdziałania Związku Strzeleckiego i Związku Młodej Polski*, „Młoda Polska”, 1938, nr 15.

130 AAN, KWPPB, sygn. 10, k. 38, Meldunek sytuacyjny nr 212 KW PP w Brześciu z 17 IX 1938; *Ibidem*, UWP, sygn. 30, k. 90, Sprawozdanie sytuacyjne nr 9 UWP za wrzesień z 8 X 1938.

131 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny nr 39 z 30 IX 1938.

132 AAN, UWP, sygn. 30, k. 88, Sprawozdanie sytuacyjne nr 9 z 8 X 1938; *Ibidem*, sygn. 34, k. 61, Sprawozdanie z życia polskich legalnych zrzemień społecznych za czas 1 IV - 30 IX 1938 z 20 X 1938; CAW, SRI DOK IX,

Przedsięwzięcie to można uznać za pierwszy poważniejszy sukces młodzieżowych struktur związanych z OZN. Wyzyskano go zresztą dokonując przy okazji werbunku do własnych szeregów¹³³.

Kolejnym spektakularnym wystąpieniem okazało się uniemożliwianie wypłat oszczędności, które bardzo zintensyfikowały się w związku z kryzysem czechosłowackim. Był on przez część ludności, zwłaszcza żydowskiej traktowany jako wstęp do konfliktu zbrojnego. Nie sposób z całą pewnością stwierdzić, w jakim stopniu takie postępowanie członków ZMP było na Polesiu czymś nowym. Wydaje się w każdym razie, że opisywany pomysł na zwalczanie tego konkretnego objawu paniki został zaczerpnięty skądinąd. Podobne zachowania przypisuje się bowiem członkom RNR na innych terytoriach II RP w okresie kryzysu polsko-litewskiego z marca 1938 r. Odnotowują je wspomnienia dotyczące Warszawy¹³⁴.

Sytuacja powtórzyła się w marcu 1939 r., kiedy to na terenie DOK IX, w skład którego wchodziła zasadnicza część województwa poleskiego, przeprowadzono mobilizację alarmową. Przebiegała ona generalnie bez kłopotów, niemniej miały również miejsce zjawiska niepożądane. Znowu nastąpiło wycofywanie wkładów z instytucji finansowych. W ocenie władz przeważającą część wypłacających gotówkę stanowili Żydzi. Doszło na tym tle do incydentów. Ich opis w dokumentacji administracyjnej i wojskowej jest nieco odmienny. Starosta brzeski w zbiorczym sprawozdaniu skierowanym do UWP wyraził się na ten temat w sposób dość ogólnikowy. Stwierdził jedynie, że *młodzież polska samorzutnie zorganizowała kontrakcję nie dopuszczając do masowego podejmowania oszczędności*¹³⁵. Nieco dokładniejszy jest powstały na bieżąco meldunek doraźny tegoż urzędnika, ale i ten dokument podobnie wyjaśnia zajścia spontanicznym oburzeniem ludności chrześcijańskiej¹³⁶. Jednak zarówno akta wojskowe jak i wytworzone w UWP nie pozostawiają wątpliwości, że blokowanie okienek pocztowych było inspirowane przez władze bezpieczeństwa i że główną rolę odegrał tu ZMP¹³⁷. Przyznawano, że „energiczne wystąpienia tych drużyn [ZMP – dop. PC] i szybka ich reakcja na terenie miasta Brześcia przyczyniły się w pewnym stopniu do zahamowania runu na kasy i opanowania nieuzasadnionej paniki szczególnie wśród Żydów”¹³⁸. ZMP

---

sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny nr 40 [z 7 X 1938]. W całym kraju do OKZ zgłosiło się ok. 100 tys. osób. Zob. M. P. Deszczyński, *Ostatni egzamin. Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938-1939*, Warszawa 2003, s. 156.

133 AAN, UWP, sygn. 34, k. 83, Sprawozdanie UWP z życia polskich zrzeszeń społecznych za okres 1 X 1938 – 31 III 1939 z 2 V 1939.

134 L. Kulczycki, *Wspomnienia*, Warszawa 1959, t. III, s. 374-376; Sz. Rudnicki, *op. cit.*, s. 329.

135 PAOB, f. 1, o. 10, d. 1580, k. 78, Sprawozdanie sytuacyjne nr 3 za marzec starosty brzeskiego z 5 IV 1939.

136 „Ludność chrześcijańska, reagując odruchowo na to masowe podejmowanie wkładów przez Żydów, wtargnęła o godz. 9-iej w liczbie kilkunastu osób na poczekalnię urzędu pocztowego nr I i usunęła publiczność podejmując pieniądze. Gdy to jednak nie odniosło skutku – grupa ta ponownie wtargnęła do urzędu pocztowego i znów usunęła publiczność”. Zob. PAOB, f. 1, o. 10, d. 1597, k. 25, Meldunek doraźny nr 11 starosty brzeskiego z 25 [?] III 1939. Podobny opis wydarzeń: AAN, KWPPB, sygn. 22, k. 2, Pismo naczelnika urzędu Śledczego w Brześciu do WSP UWP z 25 III 1939.

137 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny nr 13 z 31 III 1939; *ibidem*, sygn. 371.9/A.198, Informacja o nastrojach ludności i stanie bezpieczeństwa na terenie DOK IX za marzec z 6 IV 1939.

138 AAN, UWP, sygn. 34, k. 84, Sprawozdanie UWP z życia polskich zrzeszeń społecznych za okres 1 X

użyto również w związku z rozpisaniem przez władze centralne Pożyczki Obrony Przeciwlotniczej. Akcja – w praktyce mająca charakter obowiązkowej daniny – początkowo przebiegała na Polesiu z pewnymi oporami. Jedną z form dopingiu dla opornych było stygmatyzowanie ich przedsiębiorstw. W Brześciu członkowie ZMP rozlepiali ulotki („Parszywa owca dotychczas nie subskrybowała pożyczki w wymierzonej kwocie¹³⁹”) na sklepach żydowskich, których właściciele nie uiszcili odpowiedniej wpłaty¹³⁹. Ich treść nawiązywała do fragmentu wystąpienia wojewody poleskiego, który używając w opublikowanej odezwie określenia „parszywe owce” chciał zmobilizować społeczeństwo do większej ofiarności¹⁴⁰.

Historia struktur młodzieżowych jakie pod auspicjami władz powołano w województwie poleskim w ostatnich latach istnienia II RP wydaje się interesująca z kilku względów. Dobrze ilustruje komplikacje, jakie w obozie piłsudczykowski – także na poziomie regionalnym – wywołał zwrot na prawo dokonany wraz z powołaniem OZN. Potwierdza, że zarówno obóz rządzący, a przede wszystkim administracja nie były gotowe na tę wolę w jej pierwotnej postaci. Radykalizm cechujący ZMP stał w poprzek najważniejszemu dla miejscowych władz priorytetowi, jakim było utrzymanie porządku. Uwaga odnosząca się do „niegotowości” dotyczy również radykalnych środowisk prawicowych zaproszonych do współpracy. Trudno ludziom z nimi związanym było wyrzec się swoich historycznych i politycznych tradycji, co odrzucało wielu dotychczasowych zwolenników obozu prorządowego. W efekcie – podobnie jak w innych regionach kraju – doszło do skutecznego utemperowania „młodego Ozonu”, nad którym kontrolę przyjęli ludzie bardziej zaawansowani wiekowo, związani z aparatem OZN.

Niemniej krótka historia poleskiego ZMP świadczy również o tym, że scenariusz jaki rozegrał się na poziomie centralnym nie zawsze musiał dokładnie przełożyć się na sytuację w poszczególnych regionach. Realia kresowe, a zwłaszcza mały odsetek żywiotu polskiego powodowały, że decyzja o opuszczeniu obozu prorządowego wcale nie musiała oznaczać przejścia do jego zdecydowanej kontestacji. Ugruntowana w poprzednich latach dominacja administracji w połączeniu z tradycyjną słabością, czy wręcz znikomością życia opozycyjnego były tu bez wątpienia czynnikami dodatkowymi. Natomiast wydaje się, że dopiero szczegółowe badania dotyczące dziejów politycznych innych regionów II RP umożliwiłyby odpowiedź na pytanie, czy tak charakterystyczne dla Polesia – i nie ograniczające się chronologicznie do wydarzeń związanych z secesją Rutkowskiego – problemy z nadaniem „sektorowi młodzieżowemu” Obozu właściwego z punktu widzenia władz kierunku, były czymś wyjątkowym.

1938 – 31 III 1939 z 2 V 1939.

139 CAW, SRI DOK IX, sygn. I.371.9/A.100, Tygodniowy Meldunek Sytuacyjny SRI DOK IX nr 18 z 5 V 1939.

140 P. Cichoracki, *Droga ku anatemie. Wacław Kostek-Biernacki (1884-1957)*, Warszawa 2009, s. 335-336.

The Union of Young Poland in Polesie in 1937-1939

One of the symptoms of disintegration – after the death of Marshal of Poland Józef Piłsudski – of the political group which drew on the Piłsudski camp traditions was the establishment of the Camp of National Unity (Obóz Zjednoczenia Narodowego) in 1937. The political “turn to the right” made then by some of the Piłsudski followers manifested itself inter alia in cooperation with radical, right-wing youth groups. The result of the agreement was the establishment of the Union of Young Poland (Związek Młodej Polski, ZMP). Its leadership was entrusted to people associated with the National-Radical Movement. The structures of the new organization were also set up in the Polesie Province.

Problems in the functioning of the organization were especially connected with the selection of the leaders. The underlying background was radical anti-Semitic slogans, inability to reach agreement with other youth organizations, and finally, incidents violating public order. It was only the changes made in early 1939 that produced the desired effects. Initially, the organization developed with visible difficulty. In the first year it failed to win members outside the largest towns in Polesie. From the spring of 1938 the ZMP slowly expanded the number of its members. With time, its branches also appeared in smaller centers.

An important sphere of the ZMP's activity was anti-Jewish actions. The changes that took place in late 1938 and early 1939 had some moderating effect. With time, the issues of the communist threat or Polish-Ukrainian relations appeared on the ZMP's agenda. Strong emphasis was laid on the problem of improving the country's economic conditions. Changes in the forms of the ZMP's activities came with the end of 1938 and the beginning of 1939. They were brought about by early parliamentary elections, the exacerbated crisis in Polish-Czech relations and by the government's mobilization orders.